

УДК 37.036:372.2]:316.77(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.06>

Валерія ГРИГОРЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, технологій і методик дошкільної освіти,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
plvaleri@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4520-3712

Марина ДАВИДОВА

доцент кафедри теорії, технологій і методик дошкільної освіти,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
soneta_06@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0194-7103

Надія ШЕВЧЕНКО

доцент кафедри теорії, технологій і методик дошкільної освіти,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
n0678102030@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6885-8466

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗДО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ЗАСАДАХ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ

Анотація. Мета статті – обґрунтувати недискримінаційний потенціал художньо-естетичного освітнього середовища ЗДО як важливого чинника формування комунікативної компетентності дошкільників з фокусом на розвитку такої компетентності в дітей старшого дошкільного віку. **Методологія** побудована на поєднанні теоретичних (аналіз джерел інформації, узагальнення педагогічного досвіду в ЗДО) й емпіричних (спостереження, аналіз виховательських практик та освітнього простору ЗДО) методів.

Наукова новизна полягає в теоретичному узагальненні й міждисциплінарному аналізі ролі художньо-естетичного середовища у формуванні комунікативної компетентності дошкільників у контексті принципів недискримінації. Уперше в полі дослідження комунікативного розвитку включено взаємозв'язок між категоріями художньої виразності, гармонії, краси й соціальної справедливості, що відображаються в практиках організації освітнього простору. Обґрунтовано доцільність інтеграції інклюзивних підходів у мистецьку діяльність як умови створення сприятливого середовища для діалогічної взаємодії, емпатійного слухання та вільного самовираження. Систематизовано можливості музейної педагогіки як інструмента підтримки вербального розвитку через особистісно значущий досвід естетичного сприйняття.

Висновки. Побудова освітнього середовища на засадах поваги до різноманіття, відсутності дискримінаційних моделей і збагачення художньо-естетичним змістом створює умови для розвитку в дітей навичок конструктивного спілкування, емоційного реагування, здатності домовлятися, формулювати власну думку й розуміти іншу точку зору. Системне застосування мистецьких засобів у недискримінаційній логіці сприяє становленню соціально зрілої, відкритої до діалогу особистості та формує готовність дитини до міжкультурної взаємодії в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: дошкільна освіта, художньо-естетичне середовище, комунікативна компетентність, недискримінація, інклюзивність, гендерна чутливість, засоби мистецтва.

Valeriia HRYHORENKO

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory, Technologies and Methods of Preschool Education,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
plvaleri@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4520-3712*

Maryna DAVYDOVA

*Associate Professor at the Department of Theory, Technologies and Methods of Preschool Education,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
soneta_06@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0194-7103*

Nadiia SHEVCHENKO

*Associate Professor at the Department of Theory, Technologies and Methods of Preschool Education,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
n0678102030@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6885-8466*

**THE ARTISTIC AND AESTHETIC EDUCATIONAL ENVIRONMENT
IN PRESCHOOLS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE
COMPETENCE IN CHILDREN WITH A FOCUS ON NON-DISCRIMINATION**

Abstract. *The purpose* of the article is to substantiate the non-discriminatory potential of the artistic and aesthetic educational environment of preschool institutions as a key factor in developing communicative competence in preschool children, with a particular focus on older preschoolers. **The methodology** is based on a combination of theoretical methods (analysis of information sources, generalization of pedagogical practices in preschool institutions) and empirical methods (observation, analysis of educators' practices and the preschool educational space).

The scientific novelty lies in the theoretical generalization and interdisciplinary analysis of the role of the artistic and aesthetic environment in the formation of communicative competence of preschool children in the context of non-discrimination principles. For the first time, the interconnection between the categories of artistic expression, harmony, beauty, and social justice, as reflected in the organization of educational space, has been brought into the research field of communicative development. The relevance of integrating inclusive approaches into artistic activities is substantiated as a necessary condition for creating a supportive environment for dialogic interaction, empathetic listening, and free self-expression. The potential of museum pedagogy as a tool for supporting verbal development through a personally meaningful experience of aesthetic perception is systematized for the first time.

Conclusions. Building an educational environment grounded in respect for diversity, the elimination of discriminatory models, and the enrichment with artistic and aesthetic content creates favorable conditions for the development of constructive communication skills in children, emotional responsiveness, the ability to negotiate, express personal opinions, and understand others' perspectives. The systematic application of artistic tools within a non-discriminatory framework contributes to the formation of a socially mature personality, open to dialogue, and prepares the child for intercultural interaction in a diverse modern society.

Key words: preschool education, artistic and aesthetic environment, communicative competence, non-discrimination, inclusiveness, gender sensitivity, artistic tools.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні виклики, спричинені складною соціально-економічною та безпековою ситуацією в Україні, численними освітніми розривами й втратами, актуалізували необхідність посилення уваги до всебічного розвитку дітей дошкільного віку, зокрема в аспекті підвищення їхньої комунікативної компетентності. Забезпечення якісного зростання особистості дитини, набуття нею повноцінного комуніка-

тивного досвіду є важливою умовою її успішної адаптації до різних умов соціального функціонування, а також формування життєво необхідних навичок взаємодії з оточенням у світі, що змінюється. Отже, особливої ваги набуває питання створення в закладах дошкільної освіти (далі – ЗДО) безпечного, відкритого й естетично збагаченого освітнього середовища, яке стимулює комунікативний розвиток дитини, формує її мовленнєву

культуру, виховує емоційно-ціннісне ставлення до рідного слова.

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти), затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 21.01.2021 № 33, комунікативна компетентність визначена як одна з ключових компетентностей, яку важливо формувати в дошкільнят. Зокрема, зазначено, що комунікативна компетентність передбачає здатність дитини до спілкування з однолітками та дорослими, уміння будувати діалог у різних формах конструктивної взаємодії, підтримувати партнерські стосунки, узгоджувати свої інтереси з іншими й аргументовано відстоювати свою позицію [2]. Такий підхід підкреслює важливість розвитку в дитини не тільки власне мовленнєвих навичок, а й здатності до ефективної комунікації в різних соціальних контекстах та умовах, що є основою для успішної адаптації в сучасному світі й синергетичного розвитку її соціальної компетентності в ЗДО та родині.

Згідно зі статтею 6 Закону України «Про освіту», одним із основоположних принципів державної політики в освітній сфері та необхідною умовою розвитку особистості дитини є забезпечення рівного доступу до освіти без будь-яких проявів дискримінації [9]. Концепція безпеки закладів освіти [11] визначає створення безпечного освітнього простору одним із пріоритетних завдань освітньої системи, де ключовим чинником стає атмосфера поваги, естетики взаємодії й комунікації.

Разом із цим на практиці часто недискримінаційний потенціал художньо-естетичного освітнього середовища ЗДО залишається поза увагою вихователів та адміністрації через брак системного підходу до його використання у формуванні комунікативної компетентності дошкільників.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проблематику формування комунікативних умінь дитини в різних аспектах розглядали як класики педагогіки (Г. Ващенко, М. Монтесорі С. Русова, В. Сухомлинський, Ф. Фребель та інші), так і сучасні вчені. Так, Г. Леушина, Т. Піроженко досліджували комунікативну компетентність дитини в психолого-педагогічному контексті, А. Богуш, Н. Гавриш – у лінгводидактичному, О. Леонтєв, О. Шахна-

рович – у психолінгвістичному, Ю. Бистрова, Л. Руденко – у соціально-комунікативному. Окрему увагу в розвитку особистості дитини педагоги приділяють створенню сприятливого освітнього середовища в ЗДО (Ю. Бриль, Т. Гуркова, О. Єжова, Т. Прибора, С. Смолюк, А. Цимбалару, А. Шегада).

Дослідники, зокрема Н. Карапузова, О. Комаровська, В. Кукушкін, Ю. Павленко, використовують термін «естетизація» для опису принципів навчання й виховання в освітньому середовищі, що сприяють формуванню естетичного ставлення особистості до навколишнього світу. О. Берlach, О. Дем'янчук, А. Чихурський розглядають естетизацію освітнього середовища як процес унесення естетичного компонента в освітній процес задля формування естетичної свідомості, світосприйняття, естетичних оцінок усіх учасників процесу [12, с. 41]. В. Григоренко [8], О. Іванова [10], Л. Сєрих [14], І. Сідорова [15], Г. Тарасенко [16] у працях розробляли дефініції «естетичне середовище» й «художньо-естетичне середовище» в освітньому контексті. Авторки визначають таке середовище як простір, де взаємодія з естетично цінними елементами культури, природи, суспільства формує в особистості здатність сприймати красу, розвиває художній смак і стимулює творчість.

Питання впровадження недискримінаційного підходу в освіті України, запобігання та протидії дискримінації в освітньому середовищі закладів різних ланок, у тому числі й ЗДО, досліджували О. Андрусик, Т. Дрожжина, О. Масалітіна, Г. Петрученя, І. Ракитська, О. Рассказова, І. Федорович та інші.

Попри ґрунтовну розробленість окремих аспектів порушеної проблеми, аналіз джерел інформації засвідчує наявність суперечності між вимогами сучасної дошкільної освіти, орієнтованої на компетентнісний підхід у формуванні в дитини комунікативних умінь у середовищі ЗДО на засадах недискримінації, і відсутністю цілісного науково-методичного дослідження цієї проблеми. Особливої актуальності набуває дослідження розвитку такої компетентності дошкільників в умовах естетично організованого, безпечного та недискримінаційного освітнього простору. Саме художньо-естетичні практики, що інтегруються в комунікативну діяльність на засадах гендер-

ної чутливості й недискримінації, створюють оптимальні умови для розвитку мовлення, емоційного самовираження та міжособистісної взаємодії дітей дошкільного віку в освітньому середовищі ЗДО.

Метою статті є теоретичне обґрунтування антидискримінаційного потенціалу художньо-естетичного освітнього середовища ЗДО як чинника формування комунікативної компетентності дитини дошкільного віку з фокусом на розвитку такої компетентності в дітей старшого дошкільного віку, який є найбільш сприятливим періодом для інтенсивного формування мовленнєвих і соціальних навичок і свідомого засвоєння принципів і цінностей недискримінації.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне обґрунтування антидискримінаційного потенціалу художньо-естетичного освітнього середовища як чинника формування комунікативної компетентності дошкільників спирається на розуміння того, що комунікативна компетентність є багатоінтегрованим утворенням особистості, що формується та розвивається впродовж життєдіяльності. Важливість набуття комунікативної компетентності для благополучного життя в сучасному світі підкреслюється багатьма вітчизняними дослідниками – А. Богуш, О. Боровець, Г. Васьківською, Л. Верченко, і такими провідними зарубіжними науковцями, як Д. Хаймс – розробник концепції комунікативної компетенції, М. Канал і М. Свейн, які деталізували її компоненти, Д. Колб – дослідник комунікативного досвіду в навчанні, а також і міжнародними організаціями, такими як Рада Європи, OECD, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, що орієнтують освітні системи на її розвиток.

Згідно з висновками Всесвітнього економічного форуму в Давосі (2016 р.) та оновленими рекомендаціями Комісії Європейського Парламенту й Ради ЄС (2018 р.), комунікативні навички, міжособистісна взаємодія та емоційний інтелект визнані ключовими для успішної адаптації особистості до швидкозмінних умов сучасного світу та ринку праці [18; 19]. Зазначене підкреслює необхідність формування цих компетентностей з раннього віку.

В українському освітньому просторі компетентнісний підхід став новим концептуальним орієнтиром розвитку системи освіти, зокрема

й у ЗДО. У цьому контексті Базовий компонент дошкільної освіти (2021 р.) відіграє центральну роль як сучасний освітній стандарт. Комунікативна компетентність у ньому тлумачиться як комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування [2]. Зазначимо, що, згідно зі стандартом дошкільної освіти, комунікативна компетентність є опорною, забезпечуючи розвиток мовленнєво-розумової та пізнавальної діяльності дитини, допомагаючи сформувати ставлення до навколишнього світу й уміння слухати.

Очевидно, що структура комунікативної компетентності, незважаючи на численність різноманітних її досліджень (М. Айзенбарт [1, с. 2–3], С. Березка [3, с. 343], І. Пузь [13, с. 154]), є доволі усталеною і включає, зокрема, здатність до конструктивної взаємодії, співробітництва, толерантного ставлення до інших поглядів, готовність до самовдосконалення, навички активного слухання. Провідна дослідниця проблем дошкільної освіти А. Богуш виділяє такі складники, що входять до складу комунікативної компетентності дітей дошкільного віку: когнітивно-комунікативний, орієнтувально-планувальний, організаційно-комунікативний, комунікативно-діяльнісний [4, с. 95]. Схарактеризуємо їх далі з позицій недискримінаційного підходу в освіті.

Когнітивно-комунікативний складник – це сукупність комунікативних знань і досвіду, розуміння дитиною свого місця в соціальних і комунікативних ролях. З точки зору готовності до недискримінаційної комунікації цей складник охоплює усвідомлення дітьми різноманіття людських проявів, розуміння відмінностей між людьми (наприклад, різні мови, традиції, сімейні структури), а також знання базових правил етичного й толерантного спілкування.

Орієнтувально-планувальний складник відбиває здатність дитини орієнтуватися в ситуаціях спілкування, розуміти співрозмовника й ефективно планувати власну мовленнєву поведінку. У контексті недискримінації цей складник проявляється у формуванні позитивного ставлення до різноманіття, прагненні до взаємодії з усіма, незалежно від їхніх відмінностей

(статі, національності, фізичних особливостей, соціального статусу). Саме тут закладається фундамент для прийняття інших, відсутність упереджень і бажання будувати спілкування на засадах поваги та рівності, що є передумовою для ефективного планування толерантної комунікації.

Організаційно-комунікативний складник відображає володіння прийомами вступу, підтримки й завершення мовленнєвого контакту, а також уміння організовувати взаємодію з іншими. Він включає рівень розвитку соціального інтелекту та м'яких навичок, таких як здатність до емпатії й рефлексії. Розвинена емпатія є основою для активного протистояння будь-яким проявам дискримінації, оскільки дає дитині змогу відчути біль чи дискомфорт, спричинений несправедливим ставленням, і прагнути до побудови інклюзивних відносин. Рефлексія ж допомагає дитині усвідомлювати власні упередження (якщо такі є) і коригувати комунікативну поведінку, забезпечуючи її організацію на принципах рівності й поваги.

Комунікативно-діяльнісний складник характеризує здатність дитини досягати комунікативної мети через комплексне використання мовних і немовних засобів. З позиції недискримінації це означає вміння дитини адаптувати свою комунікацію до співрозмовника з різними потребами або особливостями, використовувати інклюзивні формулювання та жести, а також активно включатися в спільну діяльність, демонструючи повагу до внеску кожного учасника. Це практична реалізація всіх попередніх складників, що дає дитині змогу ефективно взаємодіяти в різноманітному соціальному середовищі, долаючи бар'єри та сприяючи взаємному порозумінню.

У сукупності ці складники утворюють цілісну комунікативну компетентність, яка формується в різних видах діяльності завдяки активній мовленнєвій практиці в діалоговому форматі, накопиченню досвіду через наслідування мовлення інших людей, використання її в різних життєвих ситуаціях [5, с. 3] і є необхідною для засвоєння основ недискримінації та підготовки дошкільників до життя в різноманітному та взаємозалежному світі. Як саме відбувається цей процес, розглянемо далі.

Теоретики дошкільної освіти (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, Н. Маліновська,

Т. Поніманська) наголошують, що старший дошкільний вік є найбільш важливим для формування комунікативної компетентності особистості через низку притаманних йому психовікових особливостей. Діти старшого дошкільного віку активно вступають у соціальні відносини, навчаючись співпрацювати й вирішувати конфлікти. Розвинута здатність висловлювати думки та почуття допомагає дітям усвідомити свою унікальність і потреби, а базові комунікативні навички стають основою для академічного поступу й підготовки до навчання в школі. У цьому віці діти не втрачають безпосередності, продовжують учитися спілкуватися не лише усно, а й за допомогою жестів, міміки, малюнків, що сприяє виявленню їхньої творчості та емоційного інтелекту.

На думку розробниці стандарту дошкільної освіти Н. Гавриш, «мовлення є стрижнем усіх інших видів діяльності (ігрової, господарсько-побутової, пізнавальної, пошукової, музичної, образотворчої, літературної, рухової тощо), утворюючи в єдності з кожним із них макродіяльність, у якій дитина використовує мову та мовлення для розв'язання величезної кількості різноманітних завдань: формування задуму, планування і структурування дій, забезпечення міжособистісної взаємодії, контролю та корекції проміжних і загальних результатів» [5, с. 4].

Учена підкреслює, що робота з художніми творами, зразками малих фольклорних жанрів разом з іншими видами дитячої активності залишається незмінною в процесі формування мовленнєвої компетентності дошкільників і визначає художньо-мовленнєву діяльність як окремий вид розвивальної активності дітей дошкільного віку, що охоплює широкий спектр дій художнього спрямування. Авторка вказує, що цей термін позначає «специфічний вид діяльності, пов'язаний зі сприйманням, розумінням, відтворенням дітьми змісту художніх творів у різних видах ігор і театралізованих дійствах» й, водночас, «мистецько-творчу діяльність (музичну, образотворчу, театралізовану), яка супроводжується образним мовленням» [5, с. 5].

Зважаючи на це, очевидним є факт, що художньо-естетичне освітнє середовище, посилюючи можливості для творчого самовираження дитини, засвоєння та виявлення нею

емоційно-ціннісного ставлення до слова, жесту й образу, прямо сприяє розвитку всіх складників комунікативної компетентності. Отже, можемо стверджувати, що доречна інтеграція художньо-естетичних елементів в освітнє середовище ЗДО дасть дітям змогу глибше засвоювати мовні норми та навички мовленнєвого спілкування, сприймати й інтерпретувати невербальні сигнали й, крім того, учитися естетики спілкування, що є основою для формування глибокої та ефективної комунікації.

У контексті дослідження недискримінаційного потенціалу художньо-естетичного освітнього середовища ЗДО у формуванні комунікативної компетентності дошкільників важливо відзначити, що недискримінаційний підхід у дошкільній освіті набуває все більшої популярності. За оцінками дослідників, формування комунікативної компетентності дитини саме в недискримінаційному освітньому середовищі ЗДО стає нині ключовою проблемою сучасного освітнього процесу [6, с. 12–15]. Таке середовище враховує різноманітні потреби та можливості кожної дитини, незалежно від статі, етнічного походження, фізичних можливостей тощо. Це відповідає вимогам Базового компоненту дошкільної освіти, який передбачає забезпечення навчання, виховання й розвитку кожної дитини як основи для її подальшого успішного навчання в школі [2]. Як зазначалося вище, комунікативна компетентність є важливим елементом цього переходу та успішної соціалізації дітей, адже мова й комунікація загалом є потужними чинниками поширення або, навпаки, заборони дискримінаційних практик в освіті.

Вихователі мають розвивати чутливу комунікацію, позбавлену андроцентризму, сексизмів та інших дискримінаційних форм. Це означає сприймати, розрізняти й усвідомлювати відмінності між людьми, реагувати на них належним чином, ураховуючи їх у педагогічних діях і стратегіях [17, с. 247]. Чутлива комунікація характеризується емпатією, гнучкістю в сприйнятті, розумінням прав та обов'язків, толерантністю, умінням вирішувати конфлікти й знанням мовленнєвого етикету. Важливими аспектами такої комунікації є діалог і співпраця як толерантні типи взаємодії. Н. Голота й А. Карнаухова зазначають, що діалог є засо-

бом розуміння, співіснування різних культур, у ньому проявляється унікальність кожної особистості. Діалогова взаємодія сприяє створенню спільного комунікативного простору, де діти набувають комунікативних знань, умінь і навичок [7, с. 71].

Якісне художньо-естетичне освітнє середовище вирізняється продуманістю візуального й емоційного простору, який створює умови для повноцінного особистісного розвитку кожної дитини. Таке середовище ґрунтується на принципах краси, художньої виразності, гармонії та естетичного балансу, що формують у дітей чутливість до культурних цінностей, емоційне благополуччя, позитивне ставлення до навколишнього світу. Таке середовище стає активним провідником недискримінаційних цінностей, допомагаючи вихователям створювати світ, де кожна дитина визнається, цінується та має можливість вільно виражати себе. Адже недискримінаційний підхід в освіті визнає, що краса не обмежується єдиним стандартом чи ідеалом, розширюючи уявлення дитини про красу.

Для цього в художньо-естетичному освітньому середовищі ЗДО важливо дотримуватися таких принципів недискримінації:

- інклюзивність і доступність – засоби й матеріали мають бути доступними для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних, ментальних чи інших особливостей;
- рівність можливостей – кожна дитина повинна мати змогу обирати, експериментувати та створювати, не відчуваючи обмежень через свою стать, етнічне походження, соціальний статус, тощо;
- повага до різноманіття – художньо-естетичні матеріали та діяльність мають відображати різноманіття культур, традицій, гендерних ролей, сімейних структур, показуючи, що всі вони є цінними й поважними;
- відсутність стереотипів – уникання зображень, матеріалів або тем, що підтримують гендерні, етнічні чи будь-які інші стереотипи;
- стимулювання індивідуальності – заохочення дітей до вираження власної унікальності й креативності, підкреслення цінності кожного індивідуального творіння.

Для актуалізації недискримінаційного потенціалу художньо-естетичного середовища в ЗДО використовується широкий спектр засо-

бів та інструментів, що належать до різноманітних видів мистецької діяльності (театральної, музично-естетичної, образотворчої, а також і музейно-етнографічної), і відповідні матеріали.

Велика роль у цьому процесі відводиться театральним засобам, адже театральне мистецтво й художня виразність мають унікальну здатність кидати виклик усталеним стереотипам та упередженням. Представляючи різноманітні образи, історії й перспективи, вони можуть змінити сприйняття дітей, розширити їхнє розуміння світу та показати, що цінність людини не залежить від її належності до певної групи.

Дібрані на основі принципів недискримінації театральні засоби в середовищі ЗДО, зокрема іграшки, ляльки, атрибути для вистави, дають змогу організовувати тематичні рольові ігри й театралізовані спектаклі, у яких кожна дитина може вільно самовиражатися та відчувати свою цінність. Різноманітні костюми сприяють глибшому зануренню в ігровий простір, їх використання може допомогти зруйнувати стереотипи й помітно стимулювати дитячу комунікацію.

Зважаючи на те, що в старшому дошкільному віці ігрова діяльність залишається провідною на тлі оволодіння дитиною все більш складними навичками й формами організації ігрових дій, одним із дієвих інструментів недискримінаційного впливу є облаштування ігрового осередку ляльками з різним кольором шкіри, національними костюмами для самостійної гри. Для заохочення дитячої гри дорослий може пропонувати різні ігрові ситуації. Наприклад: «Моя лялька з Індонезії хоче познайомитися з твоєю в українському костюмі. Що вони будуть робити разом?»

Театралізована діяльність з нестереотипними сюжетами є важливою для побудови недискримінаційної комунікації. Тут слушним є створення сценаріїв, де герої й героїнки не обмежені традиційними гендерними ролями (наприклад, принцеса може рятувати принца, хлопець – чудово готувати їжу, а дівчинка – бути відважним лицарем), відображаються різні типи сімей, а також показуються особливі потреби людей на тлі зображення їх успішними та проактивними.

Недискримінаційний підхід у театральній ігровій діяльності створює безпечний про-

стір для творчості, де діти відчують себе комфортно й можуть випробувати різні ролі. Важливо дати дітям можливість обирати ролі в постановках і костюми для рольових ігор без прив'язки до традиційних гендерних ролей та інших стереотипів. Такий підхід дає змогу усунути приховану дискримінацію, стимулює активне спілкування: діти обговорюють походження своїх персонажів, вигадують спільні сюжети тощо.

Постановка таких вистав і проведення рольових театралізованих ігор для дітей старшого дошкільного віку, наприклад, на теми «Пригода в країні незвичайних талантів» (герої мають незвичні здібності, які допомагають їм разом долати перешкоди), «Казка про Принца-танцюриста й Принцесу-винахідницю» (руйнування гендерних стереотипів), «Мій дім – мій світ: різні сім'ї, одна любов» (відображення різноманітності сімейних структур), «Чарівний сад, де кожна квітка особлива» (метафора про унікальність кожної дитини), «Подорож до країни «Так!» (про те, як важливо відкриватися новим ідеям, людям, досвіду), створює унікальний простір, де діти можуть безпечно досліджувати різноманітність світу та взаємодіяти з ним.

Завдяки театральним засобам (наприклад, ляльковому театру) діти не просто відтворюють сюжети таких творів, а й проживають їх, розвиваючи емпатію до персонажів і їхніх переживань, що є основою для недискримінаційної поведінки в реальному житті. Це безпечний простір для експериментів з ролями, вивчення соціальних норм і правил взаємодії, що готує їх до успішної та толерантної комунікації в різноманітному суспільстві.

У художньо-естетичному середовищі ЗДО важливо пропонувати дітям музичні заняття – спів, ігри, хороводи з елементами різних культур. Включення в музичні заняття пісень, танців, ритмів різних народів світу сприяє заохоченню дітей до вільного самовираження через рух під музику, без стереотипної оцінки почутого. Діти вчаться невербальної комунікації через спільний рух, взаємодію в хороводах, обговорення музичних творів. Можна організувати «музичні подорожі», де діти «відвідують» різні країни, прослуховуючи музику, яка там звучить, а потім обмінюються враженнями. Знайомство з різними культурними про-

явами через мистецтво, обговорення різних вражень та ідей сприяють розвитку емпатії та розумінню відмінностей.

Під час малювання чи аплікацій діти можуть створювати образи людей з різним кольором шкіри, зачісками, одягом, інтересами, різного віку й релігійних вірувань. Така діяльність стимулює обговорення, розвиває в дітей словниковий запас і навички взаємодії.

Для підтримки принципів недискримінації в художньо-естетичному середовищі ЗДО можна робити спільні художні проекти на теми «Мій всесвіт», «Усі ми різні, усі ми рівні», «Малюємо взаємозалежності». Після створення робіт діти можуть презентувати їх перед групою. Вихователь має заохочувати запитання й коментарі від дітей, наголошуючи на унікальності кожної роботи. Це розвиватиме в дітей уміння описувати, пояснювати, слухати та ставити запитання. Дитина, яка не боїться бути оціненою чи осудженою за свої творчість або вибір, більш схильна висловлювати свої думки й почуття, вербалізувати свої ідеї, емоції та враження. Спільна художня діяльність, обговорення творів мистецтва можуть стати чинником, що спонукає дітей до діалогу, обміну думками й емоціями, діти навчаються домовлятися про колективний задум, поважати думку іншого.

Дитячі творчі проекти вимагають узгодження дій, обговорення планів, пошуку компромісів, що розвиває навички співпраці. У процесі спільної творчої діяльності можуть виникати розбіжності, які діти вчаться вирішувати шляхом обговорення й пошуку спільних рішень. Заохочення дитини до створення власного малюнка, колажу або творчої поробки, що відображає її сім'ю, улюблені заняття, мрії, має відбуватися без будь-яких обмежень чи нав'язування шаблонів. Наприклад, дитина з родини, де є лише один із батьків, може намалювати свою родину такою, якою вона є, без нав'язування стереотипного образу «повної» родини.

Естетично привабливе та гармонійне середовище, створене з урахуванням принципів недискримінації (наприклад, просторово доступні мистецькі куточки, «м'які» кімнати, де розташовані матеріали для творчості, вибір творчих занять, що враховують різні освітні потреби), створює умови, у яких кожна дитина

відчуває себе комфортно й безпечно. У такому просторі дошкільник може вільно виражати себе, не боячись осуду чи обмежень з боку однолітків чи дорослих.

Суттєвим є використання в освітньому процесі різноманітних матеріалів для творчості, адже надання доступу до широкого спектра художніх матеріалів (фарби різних текстур, пластилін, глина, природні матеріали, нитки, тканини, вторинна сировина) та інструментів дає дитині змогу експериментувати й обирати матеріал та інструмент відповідно до індивідуальних творчих уподобань і можливостей. Тут немає «правильних» чи «неправильних» матеріалів, можна малювати, пальчиками, долоньками й навіть кінчиком носу. Коли діти працюють із різними матеріалами, вони часто обмінюються ними, просять допомоги, діляться своїми відкриттями. Можемо домовитися з дітьми про правила недискримінаційної комунікації. Це сприяє розвитку навичок співробітництва, формулювання прохання та надання допомоги, опису процесу.

У середовищі, де прояви художньої виразності кожної дитини визнаються, цінуються й демонструються на імпровізованих виставках і стендах, стверджується повага до індивідуальності й визнання різноманіття, створюється відчуття належності й важливості, що є основою для подолання будь-яких форм дискримінації. А через емоційне сприйняття образів, сюжетів і культурних символів дошкільники навчаються розуміти іншу точку зору, цінувати унікальність кожної людини, отже, засвоюють основи недискримінаційного мислення.

Наостанок не можемо не зазначити, що музейна педагогіка в закладах дошкільної освіти також є потужним, хоча ще недооціненим інструментом для формування недискримінаційного світогляду та розвитку комунікативної компетентності дошкільників. Ця технологія дає змогу створити унікальний простір, де діти взаємодіють із культурним надбанням, що представляє різноманіття світу. Так, у середовищі ЗДО можна створити мінімузей чи виставковий простір, де будуть представлені предмети побуту, іграшки чи елементи одягу різних народів світу (наприклад, українська вишиванка, індіанський ловець снів, африканська маска, японське кімоно). Вихователь може організувати «подорож» до

кожної країни, розповідаючи про її культуру. У музейному просторі можна розмістити твори мистецтва, створені людьми з особливими потребами (наприклад, тактильні скульптури для незрячих, малюнки, зроблені ногами), діти вчать цінувати творчість незалежно від фізичних можливостей автора. Можна подорожувати віртуальними музеями, наприклад, відвідати експозиції унікального та єдиного в Східній Європі Музею жіночої та гендерної історії (Gendermuseum) [20], який є важливим осередком для осмислення й популяризації ідей гендерної рівності та недискримінації.

Діти старшого дошкільного віку можуть готувати невеликі «екскурсії» по створеному мінімузею в ЗДО для молодших груп або батьків, розповідаючи про «свої» експонати. Це розвиває монологічне мовлення, упевненість у собі й уміння структурувати інформацію. Таким чином, музейна педагогіка дає дітям змогу не просто пасивно споглядати, а й активно взаємодіяти з культурним розмаїттям, розвиваючи повагу до відмінностей, ефективні навички спілкування та здатність до толерантного діалогу – усе це є основою для формування недискримінаційної особистості.

Висновки. Загалом можемо зробити висновок, що сучасні суспільні виклики та пріоритети дошкільної освіти, зокрема втілення компетентного підходу, актуалізують необхідність формування комунікативної компетентності в дітей дошкільного віку. Дослідження підтверджує, що ефективний розвиток цієї ключової компетентності, що включає здатність до спілкування, діалогу, співпраці й толерантного ставлення, нерозривно пов'язаний із підтримкою недискримінаційного вектору в побудові художньо-естетичного освітнього середовища в ЗДО.

Художньо-естетичне середовище ЗДО, що ґрунтується на засадах інклюзивності, рівності можливостей, поваги до різноманіття, відсутності стереотипів і стимулювання індивідуальності, є потужним чинником розвитку комунікативної компетентності дитини. Інте-

грація цих принципів у художньо-естетичну діяльність (музичну, образотворчу, театралізовану) дає дітям змогу вербалізувати власні ідеї та почуття й розвивати невербальну комунікацію, формувати навички співпраці та діалогу, розвивати емпатію й толерантність, відчувати себе цінними та захищеними.

Знайомство з культурним розмаїттям через музику, казки, образотворче мистецтво, а також зіткнення з нестереотипними образами й сюжетами розширюють світогляд дітей, сприяють розумінню та прийняттю відмінностей. Недискримінаційний підхід, що проявляється в доступності матеріалів, свободі вибору й відсутності осуду, створює безпечний простір для самовираження, що є основою для відкритої та ефективної комунікації.

Цілеспрямована організація художньо-естетичного освітнього середовища на засадах недискримінації не лише забезпечує психоемоційне благополуччя дошкільників, а й активно стимулює розвиток усіх компонентів їхньої комунікативної компетентності: мотиваційного (прагнення до спілкування), когнітивного (знання правил і прийомів комунікації) та особистісного (здатність до емпатії, рефлексії та толерантності). Це, у свою чергу, є фундаментальною передумовою для їхньої успішної соціалізації, адаптації у світі, що постійно змінюється, і формування гуманістичних засад майбутньої особистості.

Напрямами подальших досліджень є емпірична перевірка ефективності впровадження недискримінаційних художньо-естетичних практик у ЗДО. Особливу увагу варто приділити розробленню й апробації цільових методичних рекомендацій для вихователів, а також вивченню впливу цих практик на дітей, які перебувають в умовах воєнного конфлікту та мають досвід внутрішнього переміщення. Не менш важливим є аналіз ролі підготовки майбутніх фахівців у забезпеченні їхньої готовності до створення й підтримки інклюзивного художньо-естетичного середовища в ЗДО.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айзенбарт М. Сутність поняття «соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3. С. 1–4. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/1.pdf>.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 січня 2021 р. № 33 / Міністерство освіти і науки України.

URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-novoyi-redakciyi>.

3. Березка С., Кузнецова А. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх практичних психологів засобами тренінгової діяльності. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020. Вип. 1. С. 343–350. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=gnvp_2020_1_37.

4. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови : навчальний посібник. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 216 с.

5. Гавриш Н.В. Мовлення дитини. *Дошкільне виховання*. 2021. № 3. С. 4–8. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/doshkilna/2021/05/11/Dv_2021-03-Gavrysh.pdf.

6. Гендерні будні дошкільця : методичний посібник / за заг. ред. О. Андрусик, О. Марущенка. Харків : Планета-Принт, 2020. 174 с. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/2021-04/Genderni-budni-doshkillia.pdf>.

7. Голота Н., Карнаухова А. Діалогічна взаємодія в освітньому процесі закладу дошкільної освіти як умова ефективного розвитку комунікативної компетентності дітей дошкільного віку. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. Vol. 1, № 3. Р. 70–79. URL: <https://isg-journal.com/international-science-jour>.

8. Григоренко В.Л. Засоби створення естетико-виховного середовища для дітей дошкільного віку в поглядах видатних педагогів кінця XIX – початку XX століття. *Наукові записки педвідділу*. Харків, 2015. Вип. 31. С. 221–230. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3653>.

9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://sqe.gov.ua/law/zakon-ukraini-pro-osvitu/>.

10. Іванова О.І. Організаційно-педагогічна система виховання духовних якостей студентів засобами естетичного середовища університету. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип. 1. С. 76–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_1_10.

11. Концепція безпеки закладів освіти : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhalennia-kontseptsii-bezpeky-zakladiv-osvity-i070423-301>.

12. Дем'янчук О. Н., Чихурський А. С., Берlach О. П. Естетизація навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи-інтернату: монографія. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2017. 219 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/13077/1/estetyzaciia_monograf.pdf

13. Пузь І. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Психолінгвістика* : збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний пед. університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2018. Вип. 4(14). С. 149–164.

14. Серих Л.В. Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному середовищі. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 5(33). Vol. 4. С. 42–50. URL: kelmczasopisma.com/public/ua/journal/25.

15. Сідорова І.С. Створення художньо-естетичного середовища у позааудиторній художній діяльності студентів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2011. Вип. 23. С. 147–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdp_u_pp_2011_35_34.

16. Тарасенко Г. Щоб серце відгукнулось на красу: середовищний підхід до організації освітнього процесу. *Дошкільне виховання*. 2015. № 6. С. 10–15.

17. Тарасенко Н., Рассказова О., Волкова К. Гендерний аспект розвитку соціальності майбутніх фахівців соціонімічної сфери як суб'єктів розбудови безпечного і здорового освітнього середовища. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. № 1(6). С. 241–250. URL: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(6\).2021.234215](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(6).2021.234215).

18. Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. *European Commission* : website. 2022. URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/improving-quality/key-competences>.

19. Future for Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution : Global Challenge Insight Report. 2016. 167 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf.

20. Museum of Women's and Gender History. (Kharkiv) *Gender Museum* : корпоративний веб-ресурс. 2008. URL: <https://gendermuseum.com>.

REFERENCES:

1. Aizenbart, M. (2017). Sutnist poniattia "sotsialno-komunikativna kompetentsiia" v suchasni naukovi paradyhmi [The essence of the concept of "social and communicative competence" in the modern scientific paradigm]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 3.4, 1–4. Retrieved from: <http://molodyvchenyi.in.ua/files/journal/2017/4.3/1.pdf> [in Ukrainian].

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) [Basic component of preschool education (State standard of preschool education)] (2021) : zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21 sichnia 2021 r. № 33. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-novoyi-redakciyi> [in Ukrainian].

3. Berezka, S., Kuznetsova, A. (2020). Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv zasobamy treninhovoi diialnosti [Development of communicative competence of future practical psychologists through training activities]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu – Humanization of the educational process*, 1, 343–350. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=gnvp_2020_1_37 [in Ukrainian].

4. Bohush, A.M. (2020). Doshkilna linhvodyaktyka: teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy [Preschool linguistic didactics: theory and methodology of teaching children their native language]. Zaporizhzhia : Prosvita [in Ukrainian].

5. Havrysh, N.V. (2021). Movlennia dytyny [Child's speech]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 3, 4–8. Retrieved from: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/doshkilna/2021/05/11/Dv_2021-03-Gavrysh.pdf [in Ukrainian].

6. Andrusyk, O., & Marushchenka, O. (Ed.). (2020). Henderni budni doshkillia [Gendered preschool routines]. Kharkiv : Planeta Prynt. Retrieved from: <https://ua.boell.org/sites/default/files/2021-04/Genderni-budni-doshkillia.pdf> [in Ukrainian].

7. Holota, N., Karnaukhova, A. (2022). Dialohichna vzaiemodiia v osvitnomu protsesi zakladu doshkilnoi osvity yak umova efektyvnoho rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti ditei doshkilnoho viku [Dialogic interaction in the educational process of a preschool educational institution as a condition for the effective development of communicative competence of preschool children]. *International Science Journal of Education & Linguistics*, 1, 70–79. Retrieved from: <https://isg-journal.com/international-science-jour> [in Ukrainian].

8. Hryhorenko, V. L. (2015). Zasoby stvorennia estetyko vykhovnoho seredovyshcha dla ditei doshkilnoho viku v pohliadakh vydatnykh pedahohiv kintsia KhIKh – pochatku KhKh stolittia [Means of creating an aesthetic educational environment for preschool children in the views of prominent teachers of the late 19th–early 20th centuries]. *Naukovi zapysky pedviddil. Kharkiv – Scientific notes of the pedagogical department*, 31, 221230. Retrieved from: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3653> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy Pro osvit [Law of Ukraine On Education] (2017) : vid 05.09.2017 № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 38–39, 380. Retrieved from: <https://sqe.gov.ua/law/zakon-ukraini-pro-osvitu/> [in Ukrainian].

10. Ivanova, O.I. (2013). Orhanizatsiino-pedahohichna systema vykhovannia dukhovnykh yakosti studentiv zasobamy estetychnoho seredovyshcha universytetu [Organizational and pedagogical system of educating students' spiritual qualities by means of the aesthetic environment of the university]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of the individual: methodology, theory and practice*, 1, 76–84. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_1_10 [in Ukrainian].

11. Kontseptsiiia bezpeky zakladiv osvity [Concept of security of educational institutions] (2023). Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 kvitnia 2023 r. № 301-r. Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-bezpeky-zakladiv-osvity-i070423-301> [in Ukrainian].

12. Demianchuk, O.N., Chykhurskyi, A.S., Berlach, O.P. (2017). Estetyzatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu zahalnoosvitnoi shkoly-internatu [Aestheticization of the educational process of a comprehensive boarding school]. Lutsk: Publishing house “Volyn Regional Printing House”. Retrieved from: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/13077/1/estetyzatsiia_monograf.pdf [in Ukrainian].

13. Puz, I. (2018). Znachennia komunikatyvnoi kompetentnosti u profesiinomu stanovlenni maibutnikh psykholohiv [The importance of communicative competence in the professional development of future psychologists]. *Psykholinhvistyka – Psycholinguistics*, 4, 149–164. Pereyaslav-Khmelnytskyi: PP “SKD” [in Ukrainian].

14. Sierykh, L.V. (2020). Vektory vzaiemodii zakladiv zahalnoi serednoi ta pozashkilnoi osvity v estetychnomu seredovyshchi [Vectors of interaction between institutions of general secondary and extracurricular education in the aesthetic environment]. *Knowledge, Education, Law, Management*, 4, 42–50. Retrieved from: kelmczasopisma.com/public/ua/jornal/25 [in Ukrainian].

15. Sidorova, I.S. (2011). Stvorennia khudozhno-estetychnoho seredovyshcha u pozaudytoranii khudozhnii diialnosti studentiv [Creation of an artistic and aesthetic environment in extracurricular artistic activities of students]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Ser.: Pedahohika*

i psykholohiia – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky. Ser.: Pedagogy and Psychology, 23, 147–150. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2011_35_34 [in Ukrainian].

16. Tarasenko, H. (2015). Shchob sertse vidhuknulos na krasu : seredovyschnyi pidkhid do orhanizatsii osvitnoho protsesu [So that the heart responds to beauty: an environmental approach to organizing the educational process]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 6, 10–15 [in Ukrainian].

17. Tarasenko, N., Rasskazova, O., Volkova, K. (2021). Gendernyi aspekt rozvytku sotsialnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionimichnoi sfery yak subiektiv rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha [Gender aspect of the development of sociality of future specialists in the socioeconomic sphere as subjects of building a safe and healthy educational environment.]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education*, 1, 241–250. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(6\).2021.234215](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(6).2021.234215) [in Ukrainian].

18. Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. (2022). *European Commission* : website. Retrieved from: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/improving-quality/key-competences> [in English].

19. Future for Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution (2016). Global Challenge Insight Report. Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf [in English].

20. Museum of Women's and Gender History (2008). *Gender Museum* : corporate web resource. Retrieved from: <https://gendermuseum.com> [in English].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 01.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025